

STATISZTIKA ÉS TÖRTÉNETIRÁS.

A statisztika a tudomány vén fájának legifjabb hajtásai közé tartozik ugyan, de főbb elveit és módszerét már is sikerrel értékesítették a történetírás czéljaira, a régi emberöltők viszonyainak és állapotainak földerítésére. Sőt némelyek egyenesen tőle remélik az egyetemes történetírás gyökeres regenerálását. Azt mondják, hogy az a módszer, melyet a történetírók harmadfél ezer év óta követnek, alapjában hibás s eredményei meg sem közelítik azt a magasröptü feladatot, a melyet a valódi történetírásnak szolgálni kellene. Egy ép oly dus tudományu, mint szellemes franczia történetbölcse¹⁾: Louis Bourdeau,¹⁾ egész vaskos könyvet irt annak bebizonyítására, hogy történetírásunk tulajdonképen eddig épenséggel nincs is; mindaz, mit az emberi szellem e téren harmadfélezer év óta teremtett, nem érdemli meg, hogy a tudomány nevét viselje, mert téves alapokból indul ki s hibás eredményekre vezetett.

Különösen módszerét találja Bourdeau rossznak, mert ama tényeket, melyek az emberiség haladását a legközvetlenebbül befolyásolták, nem akarja és nem képes teljes határozottsággal kideríteni és megállapítani. Ha hivatása magaslatára óhajt emelkedni, ha igazán tudománynyá akar lenni, akkor nemcsak tárgyát kell világosan megjelölnie, nemcsak új programmal kell föllépnie, hanem még fontosabb az, hogy módszerét megváltoztassa s az eddigi elbeszélő methodus helyett újat fogadjon el, mely csakugyan alkalmas az általa keresett igazságok kellő földerítésére.

Ez az új módszer a statisztikai; a történetírásnak e tudománynyal kell benső és tökéletes szövetségre lépnie, ha végre maga is igazi tudomány rangjára akar emelkedni. E szövetség-

¹⁾ L' Histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme science positive. Paris, 1888.

ben fogja kívánt megifjodását s azt a bizonyosságot megtalálni, melyet eddig nélkülözött. Ez oszlathatja el problémáinak eddigi homályosságát, ez vezetheti őt vissza a dolgok valóságába. Az emberi események és tettek tudománya, mely eddig elbeszélő és irodalmi volt, arra van rendeltetve, hogy immár quantitativ legyen s többé-kevésbé homályos, meseszerű elbeszélések helyett, összegyűjtse és megmagyarázza azon tényeket, számszerű adatokat, melyek a népek fejlődését a multban megvilágítják. Az a módszer, melyet Galilei háromszáz évvel azelőtt a maga tudományában alkalmazott s mely oly áldásossá lett az utóbbira, ép oly hasznos lesz immár a történetírásra, mely csak így képes reális ismeretekké átváltoztatni azt, a mi ma még nem egyéb, mint az emberi élet regénye.

Nem szükség a francia író nézeteit a történetírás eddigi negativ eredményéről vagy értéktelenségéről magunkévá tennünk, hogy elismerjük a tanaiban rejlő némely nagy és áldásos igazságot, melyek alkalmazása a történetírást a legüdvösebben befolyásolhatja. Nem is ő az első, ki azokat hirdeti s gyakorlatilag is meg akarja valósítani. Az európai történetírás régóta át van már hatva az ilyen elméletektől; mindinkább figyelmet szentel a mult azon mozzanatainak is, melyekkel régebben senki sem foglalkozott. Szélesebb munkakört szab magának s a statisztikai módszert sem mellőzi a mult földéretésében. Már Renan mondotta, hogy szivesen odaadná Livius szép prózáját néhány olyan kutatóért, melyekből a római író annak idején merített, mert egy okmánygyűjtemény, számadáskönyv vagy sok más ilyenszerű adat jobban megvilágítja a kort, mint a legszebb elbeszélés. És mikor Carlyle azt mondja a Napoleoni háborúkról, hogy idővel úgy fognak feltűnni, mint valami nagy korcsmai verekedések, ezzel határozottan jelzi, hogy vannak a történetírásnak más, legalább is oly fontos teendői, mint a katonai és diplomáciai eseményekbe való elmerülés.

Az új tanok nem is maradtak terméketlenek a történetírásra. Ezt más gyakorlati szempontok is előmozdították. Évtizedek óta minden művelt nemzet körében egészen új népelemek és társadalmi osztályok léptek előtérbe s vergődtek hatalomra a politikában, valamint a socialis életben. A privilegiumok alkotta régi válaszfalak ledőltek, az egykori uralkodó osztályok legalább kizárólagos befolyásukat az államéletre elvesztették. Maga az állameszme feladatait és hivatását illetőleg szintén gyö-

keresen átalakult s nemcsak a nép felsőbb rétegeinek érdekeit igyekszik szolgálni, hanem az egész nemzetet egyaránt gondoskodásába veszi. A közélet demokratizálása mindenütt óriási haladásokat tesz s nincs akadály oly erős, mely ez áramlatot állandóan feltartóztathatná. Új alakulatok lépnek előtérbe mindenütt s a technika nagyszerű haladásai, a modern kor fejlődött gazdasági szervezete, a vagyonosság és műveltség terjedése olyan körökben, melyek egykor örök időkre rabságra s a mi vele körülbelől azonos: nyomorra és tudatlanságra látszottak kárhóztatva, alapjában átalakították az állam és a társadalom képét, külső physiognomiáját, valamint belső valóját.

Ez óriási változások, habár nagyrészt még csak folyamatban vannak, szükségképen visszahatást gyakoroltak a történetírásra. Feladatai és módszere egyaránt megváltoztak és lényegesen közelednek azon eszményekhez, melyeket Bourdeane tudomány elé tűzött. Az exact irány, a tények, a számok kezdenek benne uralomra vergődni. Kezd érvényesülni az olyan sok felől hangoztatott igazság, hogy gyakran egy-egy számszerű adatnak több a jelentősége, mint bármely hangzatos elbeszélésnek s hogy például egy régi uralkodó hatalmát és jelentőségét sokkal közvetlenebbül jellemzi, ha területének kiterjedését, lakosainak számát és vagyonosságát, a pénzügyi és katonai erőt, melylyel rendelkezett, igyekszünk feltüntetni, mint ha leírjuk czimeit, udvartartásának fényét s a többi külsőségeket, melyeknek régente oly jelentőséget tulajdonítottak.

A szűkkörű, a kisszerű, a másodrendű dolgok helyett a történetírásban csakugyan mindinkább komoly és mélyre ható feladatok lépnek előtérbe. Az egyének kultusza helyett a nemzet egészét méltatja figyelmére. A történetírás nem egyes emberek, nem is csak az uralkodóosztályok politikai és katonai szereplésének előadására szorítkozik többé. Felöleli az egész nemzetet, még pedig e szónak nem régi, elavult értelmében, midőn a nemzet fogalma csak a privilegiáltak csekély töredékét jelezte, hanem azon modern értelemben, mely a nép minden elemére, a társadalom minden tényezőjére és a foglalkozások minden körére kiterjed. A nemzeti történet keretéből ma már nem marad ki, mint régen történt, épen leglényegesebb eleme: maga a nép, a milliónyi tömeg, mely időről-időre lehetett ugyan elnyomott és jogaitól megfosztva, de az állam sorsát mindig a legnagyobb mértékben befolyásolta.

Ma, mikor a változott viszonyok közepett a nép milliói egyre nagyobb politikai és socialis jelentőségre vergődnek, szükségképen felmerül a kérdés: minő szerepet játszottak a multban? Csakugyan olyan kevésbé befolyásolták az állam fenmaradását, a nemzeti polgárosodás menetét, a társadalom anyagi és szellemi virágzását, mint elnyomott állapotukból s abból a hallgatásból vagy lenézésből következtethető, melylyel a régibb történetírás ez elemeket kíséri? Csakugyan nem volt ez a tömeg egyéb, mint emberi formát viselő kétlábu állat, mely csupán bizonyos alanti munkák és szolgálatok teljesítésére volt rendeltetve? Nem végezett-e komoly és dicséretes hivatást a nemzeti polgárosodásban s mindaz, mi itt történt, az uralkodó elemek érdeme és dicsősége? A nagy gyakorlati jelentőség, melyre ma a legszélesebb értelemben vett munkásosztályok emelkedtek, elkerülhetetlenné tette, hogy a tudományos szellem e kérdések megoldására vesse magát s a multat e szempontokból tanulmányozza.

Kétfelől nyertek e törekvések a lehető legtevékenyebb támogatást. Első sorban maga az állam adott az ide vonatkozó kutatásoknak élénk lendületet. Az állam ma mindenütt a nagy reformok uttörője, zászlóvivője. Ő készíti elő a jövő haladásait, de egyszersmind tudatában van annak, hogy nem tabula rasan kell dolgoznia, hanem hosszú mult áll mögötte s a történeti fejlődéshez kell fűznie a maga alkotásait, há egészségeset, üdvöset, maradandót akar létrehozni. Főfontosságú tehát reá nézve, hogy ismerje a multakat, ismerje, hogy a nemzet minden eleme minő hivatást játszott benne, mennyit végzett a reá bizott munkából s hogyan változott időnkint ezen munka külső szervezete? Ezt tudnia kell, hitelesen és részleteiben ismernie kell, ha a történeti fejlődéssel végkép szakítani nem akar. Ezt pedig nem szabad tennie, hisz minden igazi államférfiu át van hatva a tudattól, hogy a régi idők minden haladásának része van abban, hogy a modern nemzedékek lételének feltételei javultak. A régi világ ismerete jelöli meg a jelenkor reformjainak irányát is s mozditja elő a további egészséges haladást, a közállapotok újabb javulását. Csak a történelem fáklyafényének világítása mellett láthatja az államférfiu az utat és annak minden fázisát, melyet nemzete addig tett, az irányt, melyet ezután követnie kell s a végczélt, melyet kedvező körülmények közt elérni képes. E tájékozást a történetírásból szerzi s ha az képtelen azt megadni, akkor mint

már Baco mondotta, a Polyphemos szobrához hasonlít, melynek félszeme sincs.

Az állam tehát mindenütt, a hol át van hatva hivatásának magasztos voltától, teljes erővel támogatja a törekvéseket, hogy a történetírás azon tanúságokkal szolgálhasson neki, melyekre a jelen sokoldalú reformtevékenységében mulhatatlanul szüksége van. A nagy kulturnépeknél mindenütt rendkívüli lendületet vett már is mindaz, mi a civilizatio általános menetének, s a mi ebben főhelyet foglal el: a nemzeti *gazdaságtörténet minden ágának* földéretésére szolgál. Az állam tetemes anyagi áldozatokkal járó tevékenységet fejt ki e téren s nemcsak azzal, hogy levéltárait és gyűjteményeit rendelkezésére bocsátja, mozdítja elő a tudomány fejlődését s munkásainak fáradozásait. Már az egyetemi oktatásban kiváló figyelemmel van reájok s így gondoskodik arról, hogy művelőinek száma folyton friss és kellően képzett tehetségekkel gyarapodjék, kiknek munkálkodását azután anyagilag is bőven támogatja.

Nagyszerű gyűjtemények, forráskiadványok közzétételét az állam közvetlenül maga indította meg vagy közvetve tudományos társulatok útján mozdítja elő. Az anyag kiadását, a források föltárását minden téren siettetni s földolgozását szintén anyagi segélylyel teszi lehetővé. Alig van a gazdaságtörténetnek valamely ága, mely Németországban az állam támogatása útján fényes lendületet nem vett volna. Különösen a porosz uralkodók tekintik épen oly dicsőségöknek, hogy elődeik sokoldalú kulturpolitikai, az általános nemzeti fejlődésre, a közjólétre irányuló tevékenységét a jelenkorral megismertessék, mint azt, hogy katonai akcióik, a csatatéren szerzett babéraik emlékeztét ébren tartásuk. Franciaországban ez a törekvés még régiebb. Ott e században minden kormányforma egyaránt szíven viselte a gazdaság és polgárosodás történetének földéretését s az ide vonatkozó állami kiadványok száma valóban óriási s teljesen megváltoztatta a történeti ismeretet és felfogást.

Az államon kívül egy másik irányból is hatalmas, talán még üdvösebb támogatást találunk az ide vonatkozó törekvések. Ez a társadalomból, első sorban magából az érdekeltek köréből ered. A polgári elem, a munkából élő, tisztán tehetségekre és szorgalmukra utalt rétegek magok érdeklődni kezdenek saját multjuk iránt s keresik azokat, kik őseik voltak, ha talán nem is vér szerint, de valamely város, vidék, tartomány vagy ország

polgárosításában. Nem ismerem annyira a sokkal távolabb álló Franciaország ide vágó viszonyait, de Németországról tudom, hogy minden egyes vidékét a társulatok és egyesetek sűrű hálózata lepi el, mely többé-kevésbé kizárólag, de mind egyenlő áldozatkészséggel és tudományos eredménnyel dolgozik a régi állami és társadalmi viszonyok minden ágának földérintésén. Mindegyik egy-egy tudományos középpont, mely tágabb vagy szűkebb körben, de teljes sikerrel szolgálja azt a közös célt, mely a régi cultura megvilágításából áll. Még Ausztria tartományaira is átterjed a jelenkornak ezen nem csupán üres szavakban, hanem élő tettekben nyilvánuló érdeklődése a multak iránt. A helyi történelemre vonatkozó forráskiadványok, feldolgozott munkák, folyóiratok száma igazán legio, az irodalmi tevékenység olyan élénk és részletes, hogy áttekintése már roppant fáradsággal jár. A mult minden mozzanatára kiterjed az s természetesen a legszélesebb értelemben vett gazdaságtörténetnek is bőven kijut a maga része, hisz első sorban azon elemek vezetik a mozgalmat, melyek hajdan nem a politikai jelentőség, hanem a szellemi és iparos munka, az anyagi érdekek ápolása körül szereztek elévülhetetlen érdemet.

Különösen a német városok járnak itt jó példával legelől. Hogy Köln, Frankfurt, München, Hamburg történelmi és másnemű társulatai már mit tettek városuk és vidéke multjának felderítéséért, minő ritka becsü kiadványokat kezdeményeztek, az valóban tiszteletet parancsol a német polgári osztályok hazafias és kegyeletos érzelmei iránt. Ez érzelmek, az általános érdeklődés azután más tekintetben is termékenyítően hatottak e tudományra. Egyrészt a források bősége s folyton könnyebb hozzáférhetősége, másrészt a társadalom fogékonysága az ily munkálkodás iránt, a tudósok hosszú sorát ösztönzé bizonyos történelmi problémák feldolgozására akár oly alaku monographiák irására, mely a nagy közönség szellemi szükségleteinek szolgál, akár mélyebbre ható, szárazabb és fárasztóbb tanulmányozásokra, melyek bizonyos tudományos célok eléréséhez mulhatatlanul szükségesek.

Ma már alig van a közdasági életnek egyetlen ága, a földművelés, a pénzügy, az ipar, a kereskedés, a velök foglalkozó népelemek közjogi állása, nyilvánosszereplése, magánélete s az összesemlitett tényezők működésének visszahatása az államéletre, annak nemzetközi viszonyaira, a mely beható vizsgálatok tárgyává

nem tétetett volna. Az állam és a társadalom vállvetett buzgalmának, áldozatkész érdeklődésének már is sikerült olyan eredményeket elérni, melyek nemcsak óriási mértékben kiterjesztették a történeti tudás és ismeret körét, hanem, a mi legalább is oly fontos, termékenyen hatottak a közszellemre s a nagyszerű haladás magvait hintették el minden irányban. A német történettudomány e lendülete egyik uttörőjévé lett a modern egységes Németország megalkotásának. Azon tényezők sorában, melyek az egység érzelmét az 1866–70-ki küzdelmeket megelőző fél évszázad szétszakadozottságában ápolták, fejlesztették, egy nagy nemzeti eszmény szolgálatába helyezték, a német történettudomány is előkelő helyen állott. Sőt midőn a multat föl igyekezett deríteni, midőn kimutatta a nagy, habár időnkint elnyomott, jogi állásában korlátolt néptömegek jelentőségét a régi állam keretében, utját egyengette egy olyan új fejlődésnek, melyben az állam már maga sem tekinti magát többé főleg a lakosság egy törpe kisebbsége mandatoriusának, hanem egyenlő gondviselésben részesíti minden elemét, minden alattvalóját.

A régi művelődés és gazdasági élet történetének földerítése tehát nemcsak mint érdekes tudományos probléma, mely az ismeretkört bővíti, hanem mint a gyakorlati politika egy fontos mozzanata is a legfőbb jelentőségű, mely áldásos következményeit az egyetemes államéletben érezteti. Az ide tartozó kérdések tisztázása megrögzött előítéleteket, mélyen meggyökerezett balhiedelmeket irtott ki s olyan igazságokat hozott felszínre, melyek már is nagy reformokra vezettek, s még termékenyebbé lesznek a jövőben. Mihelyt a történetírás megszűnt egyoldalú lenni, mihelyt az uralkodók, a hatalmasok, a kiváltságosak szűk köréről, melylyel sokáig kizárólag foglalkozott, a polgárosodási munka fejlődésére, azokra a nagy tömegekre, melyekre e téren a nem zajos dicsőségű, de nem kevésbé üdvös és magasztos szóvivői szerep hárult, irányozta szemét, lényegesen hozzá járult, hogy a polgári munka iránti tisztelet és elismerés öregbedjék. Mindinkább kezd átszivárogni a köztudatba okszerű következményeivel együtt az a meggyőződés, hogy az állam fentartásához épen úgy járultak minden időben a szegények és elnyomottak, mint a nagyok és kiváltságosak s hogy a vérnek és verejtéknek, melyet az állam mindenkor egyformán kívánt — habár nem egyformán jutalmazott — lakosai különböző osztályaitól, egyenlő erkölcsi értéke van akár nemes urak, akár földművesek és iparosok ontották azt

érte. Bizonyára még sokáig éreztetni fogják hatásaikat a történetírásban a régi nézetek és felfogások. Az írók születése, nevelése, világnézlete, némileg foglalkozása szerint jövőre is különbözőleg fogják megítélni egyes események, egyes emberek és néposztályok jelentőségét a nemzeti történelemben, a multakban. De a gazdaságtörténet ismerete már is igen nagy mértékben módosította a régi egyoldalú nézeteket s minél inkább terjed ez ismeret, annál jobban kidomborodik majd az a tény, hogy az állam mint a jelenben nincs csakis egyik-másik népelemre fektetve, akképen a mult bármely korszakában sem nyugodott csupán csak egyik közjogi vagy társadalmi rétegen. A polgárosodás nem kizárólag egyes emberek műve, hanem az összeségé, melynek van ugyan vezérre szüksége, mely nélkül azonban nagy alkotások ép oly kevésbé jöhetnek létre, a mint a lángelme sem nyerhet csatát hadsereg nélkül.

A gazdaságtörténet által terjesztett világosság mindenütt nagyban hozzájárult az egységes nemzeti eszme kifejlesztéséhez is. Midőn felmutatta a nemzetek különböző osztályainak szolidaritását a multban, még szorosabban fűzte az egymásra utaltság, az összetartozandóság tudatát és kapcsait a jelenben. És midőn megismertette a munkásosztályokkal a szerepet, melyet egykor játszottak, a gazdag, sokoldalú és hasznos tevékenységet, melyet a haza javára, az állam biztosítására, erejének fokozására kifejtettek, előkészítette emancipatiojokat, élesztette bennök a polgári öntudatot, közelebb hozta őket az uralkodó osztályokhoz, melyek inagok is szükségképen méltányosabbak irántok, mihelyt ismerik nagy szolgálataikat a multban. Így a gazdaságtörténet mindenütt lényegesen hozzájárult a nemzeti társadalom szilárdulásához s érlelte azon meggyőződést, hogy az állam egyaránt van lakosságának minden elemére utalva, hogy tehát egyenlő szeretetben kell részesítenie mindnyájokat.

A folyton fejlődő gazdaságtörténeti tudomány s az az új és termékeny eszmevilág, melyet virágzása támasztott, hazánkra majd csak később fog áttérjedni s még alig éreztetni hatásait. Nálunk a gazdaságtörténet minden ága még teljesen csirájában hever; érdeklődés iránta az állam és társadalom részéről egyaránt nincs s a terméketlenség, mely egyes, ily irányu törekvéseket kísér, kevés reményt nyújt arra, hogy nem sokára nálunk is kedvező fordulat állana be. Sőt azt kell mondanunk, hogy e tekintetben legujabban inkább csak hanyatlást, a mindig elég

csekély érdeklődés teljes kialvását lehet konstatálni. Ha például régibb okmánykiadványainkat az újabbakkal összehasonlítjuk, azt fogjuk találni, hogy amazokban még csak van ugynevezett statisztikai anyag, mely a gazdaságtörténet különböző szempontjaiból teljes figyelmet érdemel. Pénz- és adóügyi kimutatások, melyek a nép vagyonossági viszonyait megvilágíthatják, urbariumok, melyek a földművelést, vámtarifák, melyek a kereskedést és fogyasztást megismertethetik, az iparra, a piaczi árrakra s más ilyen mozzanatokra vonatkozó adatok ha nem épen bőven, de mégis csak akadtak bennök. Sőt elmondhatjuk, hogy legfontosabb ide vonatkozó forrásaink a múlt század végén, vagy a jelennek elején, de mindenesetre az 1848. év előtt megjelent kiadványokban keresendők. Azóta a gazdaságtörténeti kutatók, — legalább a közvetlen források — közzététele lényegesebben nem haladt előre. A modern kiadványok már első sorban a politikai történet, az uralkodó osztályok multja felderítésének szolgálnak s habár természetesen akad bennök elvétve anyag a gazdasági állapotok ismeretéhez, sőt néhány legújabb gyűjtemény és feldolgozott munka, például a régi vizrajzi, földrajzi és bányászati viszonyokkal foglalkozók (Ortvay, Pesty és Péch művei) a török Defterek, a helytartósági statutumok, a városi számadáskönyvek, a régi pápai tizedlajstromok, az egri egyházmegyei papság kiadványai — e tekintetben is sok igen becseset tartalmaznak, a haladás ez irányban mégis alig észrevehető, pozitív eredményei még épen nem mutatkoznak. Jellemzi viszonyainkat azon sajnós körülmény, hogy az eddig hozzá férhető anyag is vajmi kevés figyelemben részesült az írók körében. Nemcsak önálló feldolgozói nem akadtak, hanem azok is alig használták fel őket, kik ama korszak történetét megírták, melyre e források a legélénkebb világot vethetik.

Honnan e közöny, e mellőzés, a történetírás hivatásának e sajnós egyoldalúsága? Nem játszik-e a magyarság multjában a polgárosító munka ép oly szerepet, mint más nemzetekében? Készen hozta-e a kulturát e hazába, mikor itt megtelepedett, vagy készen találta-e itt, s nem ezer év nehéz munkájában szerezte, fejlesztette egyéni, nemzeti bélyegével látta el azt? Vagy talán épenséggel semmi eszközünk sem maradt a régi polgárosító munka irányának, folyamának, időnkint való eredményeinek megismerésére?

Van kulturtörténetünk és vannak menetének felderítésére

szolgáló forrásaink s bizonyos, hogy Magyarországot csak a magyar nemzet polgárosította. Sokat adott neki a természet, a föld, a sors kedvezése, de nem adta ingyen; régi igazság, hogy a tétlennek, az élnetlennnek, a gyávának a jó szerencse sem adhat semmit. A magyar nép érdeme, hogy a sors ajándékait kiaknázta s az ő hibája, ha multban és jelenben még mindig nem teljesen aknázta ki. Hogyan kezdte meg a munkát, hogyan vitte fokról fokra előbbre s minő befolyást gyakorolt ez a tevékenysége az állam fenmaradására, viszont hogyan hatott az állam külső sorsa e nagy belső munka menetére vissza, azt még nagyobbára áthatlan homály borítja. Pedig ez a homály nem eloszthatatlan. Vannak fáklyáink, melyek megvilágíthatják a multak éjjelét, csak meg kell gyujtani őket. A statisztika különösen nálunk igazán új tudomány ugyan s másutt is csak egy későbbi kornak szüleménye, mert mint sokszor mondták, ahhoz, hogy tudományos színvonalra emelkedjék, a sok közt felvilágosult kormányzatot, jól átgondolt szervezetet s első sorban biztosított társadalmi rendet föltételez, melyekkel a régi harczias korszakok nem igen dicsekedhettek.

De sohasem volt állandó kormány vagy közjogi organizáció, mely a többek közt a statisztikai anyagot teljesen nélkülözhetette volna. Bármennyire szét volt régen forgácsolva az állami hatalom, bármennyire egyes kiváltságos intézmények és elemek kezelték is modern feladatainak legnagyobb részét, szüksége volt neki vagy azoknak, kikkel teendőit megosztotta, a nagy tömegek állapotainak ismeretére. Más céloknak szolgáltak ugyan az ez ügyben beszerzett adatok, más módszer szerint is készültek, mint minőket a modern statisztika használ. De azon részökben — s ez is óriási — mely ránk maradt, szintén nyujtanak eszközt, hogy történetírásunk, habár nem is Bourdeau elméletéhez képest a számok tudományává változzék át, de legalább oly irányban módosuljon, mint más művelt népeknél már megtörtént s mely másutt a legaldásosabb következményekre vezetett. Megifjította őt magát, hivatáskörének kibővítésével igazán nemzeti tartalmat öntött belé s tanuságaival a legnagyobb szolgálatot tette a gyakorlati politikának.

Már e folyóirat mult évi folyamában ismertettem a régi magyar polgárosodás- és gazdaság-történet ezen ugynevezett statisztikai forrásait. Most értékesítésök szükségéről és kiadásuk fontosságáról kell még egyet-mást elmondanom. Talán sikerülni

fog az érdeklődést fölkeltenem e nagy-irodalmi és tudományos, igazán nemzeti feladatunk iránt oly körökben, melyek leginkább hivatvák megvalósítását közvetve és közvetetlenül elősegíteni. A munkás elemek, a nép nagy tömegei állapotainak földerítése nálunk is ép oly termékeny igazságokra fog vezetni, mint a külföldön, mert a magyar nép e tekintetben ép oly méltó a tanulmányozásra, mint bármely más. Rajta nyugodott a polgárosodás menete, az állam ereje minden időben. Tőle függtek az uralkodó osztályok nemcsak annyiban, a mennyiben az ő munkája nélkül meg nem élhettek volna. Még egy sokkal fontosabb tekintetben is. Mint a szívárvány, mely — a néphit szerint — két végét a mélységes tengerbe bocsátja le, hogy vizet szívjon magába s táplálékot adjon a felhőknek, úgy bocsátotta le a középkor uralkodó társadalmának mindkét főeleme: a papság és a nemesség alapjait a nagy néptömegbe s onnan folyton friss elemekkel egészítette ki magát.

Nemességünk csak igen kis töredéke származik a *primae occupationis*, az ősi hódító családoktól s a mennyiben nem külföldi bevándorlottak ivadéka, a nép — a kiváltságtalanok — tömegéből emelkedett érdemei vagy a sors kedvezése következtében a kiváltságosak sorába. Az egyház talán még nagyobb mértékben e forrásból táplálkozott s habár utóbb az állami törvények kizárták a köznépet a főbb egyházi javadalmakból, az ilyen tilalmak a századok folyamán sohasem gátolták az alsóbb osztályoknak a felsőbbekbe való beszivárgását. A vérátömlesztés e processzusa a rendiség legridegebb korában sem szünetelt.

Épen a kiváltságosakra való tekintetből kiváló figyelmet érdemel tehát a tömegek multjának, egykori szellemi és anyagi helyzetének megvilágítása. De az állam szempontjából is rendkívüli fontosságú az; vagy talán képzelhető, hogy a nagy gazdasági mozgalmak és átalakulások, melyek ma annyira befolyásolják az államot és erejét, a multban hatástalanok maradtak reá? A magyar eredetileg lovas nép, vándor nomád nép volt, mely leginkább vadászattal és baromtenyésztéssel foglalkozott. A kereszténység fölvételeivel tudvalevőleg a nép egész valójában átváltozott. Megtelepedett s mindinkább földmivelésre adta magát. E százados processzusnak szükségképen vissza kellett hatnia az állam politikájára, nemzetközi viszonyaira. A nagyszerű bevándorlások és telepítések kora, a városok alapítása és fejlődése kétségkívül nemcsak az ország szociál-gazdasági, hanem nemzetközi viszo-

nyait is érintette. Földrajzi fekvése következtében Magyarország a nyugat és kelet közti kereskedésnek egyik átjáró útja, közvetítője volt. Nem szükségképen befolyásolta-e ez az állam politikáját is? Később a keletet a mohamedán hódítás elzárta a nyugattól s ezzel az európai kereskedés útja is megváltozott. E ropant gazdasági forradalom maradhatott-e politikai következmények nélkül? Bizonyára nem, de azért történetünknek ezen lényeges mozzanatai még mindig nincsenek földerítve s nem is lehetnek mindaddig, míg a gazdaságtörténet minden irányban alapos művelést nem talál s a munkás elemek állapotával, múltunk minden egyes korszakában, meg nem ismerkedünk.

De épen ö irányokban mutatkozik történetírásunkban olyan közöny, mely a külföld nagy haladásai után valóban érthetetlen. Megirták a magyar mezőgazdaság történetét a nélkül, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó népelemek állapotának kutatásába csak bele fogtak, sőt a nélkül, hogy a legfontosabb s már közkezen forgó kutfőket, például az urbariumokat, csak fel is használták volna. Van egy munkánk Dózsa Györgyről s a borzasztó parasztlázadásról, mely történetünknek nemcsak egyik legvéresebb, hanem egyik legfontosabb eseménye, mert egyenesen előkészítette a mohácsi katasztrófát. Azt lehetne hinnünk, az, a ki ez esemény hőségének életrajzát megírja, kutatni fogja a mozgalom okait is, melyek csupán a köznép helyzetében találhatók meg. Ez az esemény szükségképen megköveteli a jobbágyság s vele az egész akkori földművelés, a köznép anyagi és szellemi állapotának megvilágítását. Ezek nélkül a mozgalom soha sem lesz érthető s mégis épen ezeket mellőzik teljesen az ide vonatkozó munkák. A parasztlázadás valódi okait tulajdonképen mi sem ismerjük jobban, mint azok az előkelő urak, kik 1515-ben Thurzó János boroszlói püspökkel tanakodtak azon, mi is okozhatta a borzasztó jeleneteket s minő czélok tartott a tömeg szem előtt? Persze ők első sorban isten haragját látták az eseményben s legfőlebb a teljesen vagyontalanok harcát a vagyonosok ellen. Negyedfélszáz év mulva történetírásunk ma is körülbelül így fogja fel az eseményt. Pedig mint a külföldi kutatások az ottani parasztforradalmakról már rég kiderítették, az eseménynek okai egészen mások s szoros kapcsolatban állanak azon óriási átalakulásokkal, melyek a XV. században s a következőnek elején az állami, társadalmi, gazdasági, jogi és műveltségi viszonyokban bekövetkeztek. Nem a parasztokat vezette — a mozgalom egyes communista

elfajulásait mellőzve — forradalmi szellem; inkább ők képviselték a konzervatív eszmét s régi hagyományos jogi állásuk megvédelméért harcoltak. Az újítás iránya azokat vezette, kik felhasználva a királyság általános elgyöngülését, magokhoz ragadták az állami hatalmat s néhány évtized alatt a parasztságot a régi állapotból, mely egészen emberhez illő volt, az elnyomatás, fajognélküliség és önkény igájába szorították be. Mindezt a külföldi történetírás a régi források alapján már meglehetősen kideítette s fokonként feltüntette a köznép s egész gazdasági szervezetének átalakulásait. Nálunk még kísérletet sem tettek az idevágó viszonyok földerítésére.

Az ipar és kereskedelem s a polgárosodásnak vele összefüggő mozzanatai alkotják a gazdaságtörténet egy másik főfontosságú ágát. Azt kellene hinnünk, hogy legalább e téren vannak nagyarányú segélyeszközeink a régi viszonyok ismeretére. Van a városokra vonatkozó monografiánk elég, de a gazdasági mozzanat bennök is háttérbe szorul. Pedig a régi socialis szervezetben a város volt az ipar és kereskedés székhelye. Ott a kereskedő és iparos uralkodott s egy város történetének első sorban az ipar és kereskedés helyi történetének kellene lennie. Nem mellőzhetők ugyan a többi mozzanatok sem: némely politikai esemény, az egyházi és tanügyi élet, a belső közigazgatás s sok egyéb. De minthogy a város első sorban a kereskedés és ipar tényezője, minthogy ezeken nyugszik anyagi ereje, mely nélkül sem politikai, sem kulturális missiót nem teljesíthetett, méltán azt lehetne várni, hogy városi monografiáink a külföld mintái szerint az anyagi műveltség fejlődésének lehető hű és kimerítő tükröi legyenek annál inkább, mert országos szerepet a mi városaink régebben vajmi ritkán játszottak.

De olyan monografiánk, mely ennek a célnak megfelelné, még mindig nincs. Sőt ma e tekintetben inkább némi hanyatlás mutatkozik; a legújabbak a gazdaságtörténet minden ága iránt, akár a népesedési, akár az adózási, akár a kereskedelmi vagy ipari állapotok rajzát tekintjük, még nagyobb közönyt tanúsítanak, mint a régiek. Jogászok írják őket s nem közigazdák, kik a gazdasági érdekeket ismerik, a forrásokat a szerint méltatják s tudják, mi bennök a lényeges és mi nem. Városi történészeinknél éppen erre nézve észlelhető nagy tájékozatlanság. Főlemlitik például, hogy ez vagy amaz a város ekkor meg akkor privilegiumot kapott a kereskedelem terén. Egy ilyen privilegium kétségkívül

fontos s adományozásának konstatálása bizonyára hasznos is. De még sokkal fontosabb megismertetni azt, hogyan éltek az illetők e kiváltsággal, mennyire bírták hasznosítani, mennyiben mozdította elő vagyonosságukat? Ez már csakugyan lényeges s e kérdés tisztázása a legnagyobb hasznára válnék nemcsak a városi, hanem az egész nemzeti gazdaságtörténetnek. Csakhogy épen e mozzanatokra nézve hasztalan fordulunk tájékozásért városaink történetéhez, még azokhoz is, melyek leges-legujabban jelentek meg. Tagadhatatlanul van bennök sokféle anyag, de sajnos, hogy nemcsak feldolgozva, hanem még annyira szakavatottan és rendszeresen összeválogatva sincs, hogy egy későbbi feldolgozót megkímélne azon terhes és hosszadalmas feladattól, hogy a felhasznált kutatókat egytől-egyig ne újra csak magának kelljen átnéznie, ha csakugyan előbbre akarja vinni a tudományt.

E sajnos állapotoknak sokféle okai vannak. Bizonyára hozzájárul a társadalom felfogása a munka és a munkásosztályok jelentőségéről s a tisztelethiányról, mely irántok ma is nyilatkozik. Megvolt ez a baj más népek társadalmában is, de ott épen a gazdaságtörténet felvirágzása járult az újabb és méltányosabb nézetek terjesztéséhez. Nálunk, hol a népnek közvetlenül érdekelt körei is olyan feltűnő közönyt tanusítanak multjok s a régi időkben való szereplésök kiderítése iránt, hol modern jelentőségek még mindig messze elmarad a mögött, melyet mint politikai és műveltségi tényezők elfoglalhatnának, a történetíró szintén könnyebben siklik át felettök s a helyett, hogy alaposan belebocsátkoznék viszonyaik ismertetésébe, művét olyan fejtegetéseknek szenteli, melyek a városi élettel csak nagyon távoli összefüggésben állanak. Ezt annál könnyebben teheti, mert a történelmi bírálat nem kárhóztatja mulasztását, nem tűz eléje más feladatot, nem utasítja őt arra, hogy a lényegtelen helyett csakugyan a lényegessel foglalkozzék. A kritika maga is a társadalomban uralkodó felfogások benyomása alatt áll.

Igy azután hasztalan szaporodnak történelmi műveink. A gazdaságtörténeti ismeretek gyarapodása nem tart e szaporodással lépést s épen nem áll vele arányban. Nem is várható e téren javulás mindaddig, míg a gazdaságtörténelmi törekvések és kutatások számára valami olyan középpont nem létesül, mely az ügy iránt érdeklődőket összetartja, működésöknek közös irányt ad, a kutatásba egységet és rendszert visz s egyöntetű eljárással, kölcsönös buzdítással és utbaigazítással összefüzi a különböző

törekvéseket. Hogy e célra a jelenleg fennálló irodalmi és tudományos központok nem elégségesek, azt az a meddőség, mely a gazdaságtörténet terén eddig észlelhető, eléggé bizonyítja. Mindnyájoknak megvan a maga működési terük, melyet hasznosan és sikerrel töltenek be, mely azonban magában véve is oly széles terjedelmű, hogy teljesen igénybe veszi szellemi és anyagi erejüket.

Sokféle tudományos társulatunk van, melyek mind dús eredménynyel szolgálják a magyar nemzeti művelődést. De a gazdaságtörténet mindezideig nem vette olyan hasznukat, mint az ügy nagy fontossága igényelné. Ez a tény eléggé megmondja, hogy jövőre sem tölök kell a gazdaságtörténet felvirágoztatását várni s ha az fejlődni óhajt, más központot, más organumot köteles magának teremteni. Az akadémia történelmi bizottsága s a történelmi társulat más irányban sokkal jobban elfoglalvák, sem hogy e téren valami sokat tehetnének. Történetírásunk újabb lendülete nagyobbára az ő érdemök s elévülhetetlen a dicsőség, melyet buzgó tevékenységükkel multunk megismertetése körül szereztek s szereznek folytonosan. Csak a tájékozatlanság vagy a rosszakarát kárhóztatja őket azért, hogy mindeure ki nem terjesztik figyelmüket. Ez lehetetlen, már az anyagi erő elégtelensége miatt. De lehetetlen a dolog természeténél fogva is. Külföldön sem egy-két testület adott lendületet a gazdaságtörténet tanulmányozásának; számtalan és különböző specialis vagy helyi egyesület működött közre felvirágoztatásában. Az említett hazai egyesületek körében is régen fölmerült már azon eszme a gazdaságtörténelmi külön források hozzáférhetőbbé tételére, összegyűjtésére és kinyomatására. A történelmi bizottságban megtették az előmunkálatok egy codex oeconomicus megindítására, a történelmi társulat pedig egy ízben élénken érdeklődött az iparos élet fontos emlékei, a czéhlevelek és szabályok iránt.

Mindez a törekvés azonban eddig gyakorlati eredmény nélkül maradt s egyhamar nem is fog célhoz vezetni. A gazdaságtörténetnek más organumot kell alkotni, hogy lendületet vehessen s történelmi tudásunkat kibővítse. Sajátságos jelenség, hogy hazánkban, hol annyi különböző egyesület és társulat virágzik, mindez ideig épen országos nemzetgazdasági egylet nem birt gyökeret verni, melyre pedig gyakorlati és tudományos szempontból nagy és nevezetes hivatás várakoznék. A társadalom felfogását s első sorban a közvetlenül érdekelték közönyét jelzi ez

a hiány is. Egy ilyen egylettől lenne remélhető a modern gazdaságtudomány fejlesztése, fontos gazdasági érdekeink gyakorlati képviselője mellett a gazdaságtörténet minden ágának rendszeres művelése. Ez lehetne olyan központ, mely a vidéki kereskedelmi és iparkamarákra, ipartestületekre, gazdasági egyesületekre támaszkodva, biztos irányt és erőt adna a tudományos kutatásnak. Csak ilyen egyesület támogathatna egy folyóiratot, mely kizárólag a magyar gazdaságtörténetet szolgálná s egyrészt a közönség szélesebb rétegeiben próbálna ez ügy iránt érdeklődést ébreszteni, másrészt összekötő kapcsolatot alkotna a gazdaságtörténet művelői között.

Nem hiszem, hogy mindaz, mit a gazdaságtörténet — e szót mindig a legszélesebb értelemben használom, mely felöleli mindazt, a mi az anyagi és sokban a szellemi culturára vonatkozik — nagy nemzeti jelentőségéről s művelésének szükségéről itt kifejtettem, bárki részéről ellenmondásba ütköznék. A mit mondtam, azt már mások is megpendítették s helyes volta különben is egész Európa történettudományában bizonyítékot nyer. Azt hiszem, hogy egy országos nemzetgazdasági egyesület alkotásának eszméje a gazdaságtörténeti kutatások centralizálása céljából szintén olyan, melyre már gondoltak mások is s melynek kivitele épen nem tartozik a lehetetlenségek közé. Hisz már a hetvenes években meglehetősen élénk érdeklődés közt országos nemzetgazdasági kongresszus gyűlt össze, jeléül annak, hogy a tömörülés szükségét az elmélet és a gyakorlat férfiai e téren is egyaránt érzik.

Mindazonáltal nem kecsegtetem magam azzal, hogy mostani fejtegetéseimnek több hatásuk lenne, mint azon kísérleteknek, melyeket tudományos köreink a gazdaságtörténet érdekében eddig tettek. Olyan társadalomban élünk, mely nem valamely megpendített eszme hasznos voltát, nemzeti vagy tudományos értékét, hanem csupán azt nézi, ki az, minő előkelő rangot vagy társadalmi állást foglal el az, ki valamely eszme kivételére segélyét igénybe veszi. Sok nemes, üdvös, hazafias törekvés kárba veszett már ez akadályon s sok üres, haszontalan, sőt egyenesen káros tervre költöttünk könnyedén pénzt s fáradságot csak azért, mert akadtak előkelő nevek, melyek valószínűségét kezökbe vették. A gazdaságtörténet művelése érdekében még nem sikerült ily neveket, ily társadalmi tekintélyeket megnyerni s azért

azt hiszem, hogy még évek hosszú sora fog eltelni, míg a közöny, melyet iránta az állam és a társadalom tanusít, eltűnik.

De bármi kevésbé biztatók a kilátások, időnkint mégis szükséges a közfigyelmet ama nagy feladatra irányozni, melyet a magyarságnak a tudomány ez ágában végeznie kell. Ha egyebet nem érünk el vele, legalább a történetíró nyer talán belőle ösztönzést arra, hogy kutassa a politikai eseményeknek gazdasági okait és hatásait is, hogy ne mellőzze szándékosan és tudománya kárára a már közzétett ide vonatkozó forrásokat. E tekintetben az egyetem szaktanárai, kik az új történetírói és közgazdasági nemzedéket nevelik, szintén sokat tehetnek, midőn ily irányban buzdítják, midőn az ügy fontosságára figyelmeztetik hallgatóikat. A magyar gazdasági élet, földművelés, kereskedés, a pénz- és adóügy történetére a két országos egyetem egyikén sincs ugyan még tanszék; rendszeresen nálunk e nemzeti tudományszakokat sehol sem tanítják tehát, de azért az egyetemi oktatás nagyban hozzájárulhatna, hogy a jövő történetírók alaposabb nemzetgazdasági s viszont a majdani nemzetgazdák megfelelő történeti ismereteket sajátítsanak el, mi mindkét tudományágnak hasznára válnék.

E mellett azonban az államnak is nagyobb áldozatokat kell hoznia nemzetünk ezeréves, fényben és árnyban, tanuságokban oly gazdag történetének földérintésére. Ha nem is remélhetünk tőle oly nagyszerű irodalmi vállalatokat, minőket külföldön találunk, az bizonyos, hogy azok az összegek, melyeket e célra eddig fordított, elenyészően csekélyek nemcsak a megoldandó nagy feladatokkal szemben, hanem azon anyagi áldozatokhoz képest is, melyeket más, sokkal kisebb népek e célért hoznak. A kis Románia például a múlt évben 65.000 frankkal segélyezte a bukaresti akadémiát, mely összegből csupán történelmi emlékek kiadására 35.000 frank volt rendeltetve. Nálunk az akadémia történelmi bizottsága csak is évi 12.000 frtot kap, mely összeggel nagy eredményeket valóban nem lehet elérni.

Az állam e szűkmarkuságával szemben nem csoda, ha a társadalom is közönyös marad s főleg városaink nagyon keveset törődnek a saját történetük megíratásával, de még kevésbé a birtokukban levő ritkabeccsű kutfők közrebocsátásával. A németországi városok és pedig kicsinyek és nagyok a kutfőkiadás terén is a vállalatok hosszú sorával ajándékozták meg nemzetüket, míg nálunk még oly ritkabeccsű történeti emlékek, minő a hires

lőcsei krónika, kiadására sincs meg ama csekély összeg, melybe kerülne. Olyan gazdag levéltárak pedig, minő a bártfai, kassai vagy pozsonyi, még alig vannak kiaknázva, mert azokban, kikre e kincsek örökségül szálltak, föl sem merül az eszme olyan irányú hasznosításukra, mint azt a külföldi városok egyrészt a nemzeti történelem, másrészt a polgári osztály érdekében, de az ősök iránti kegyelet eszméitől is vezetve, már rég megtették. Városainktól, általában a munka modern vezéreleleitől várja a magyar gazdaságtörténet azt a varázsütést, mely belé életet léhelljen s lehetővé tegye neki, hogy egész nemzeti történetírásunkat új ismerettel és szellemmel hassa át.

DR. ACSÁDY IGNÁCZ.